

спадчына

спадчына

Ян Скрыган

...у сьвеце маўкліва гаспадараць
толькі час і памяць...

Той час...

З кнігі ўспамінаў

Ян Скрыган (1905–1992) – знакавая постаць беларускай літаратуры XX стагоддзя. Знакавая і творчасцю, і лёсам. Ён нарадзіўся на «сэрцавіннай» Случчыне, вучыўся ў беларускамоўнай гімназіі, тэхнікуме, універсітэце, працаваў журналістам, актыўнічаў у «грамадскім будаўніцтве». Пачаў друкавацца з 1925 году, у 1929-м ужо меў асобную кнігу. А праз сем гадоў пасля таго – беспадстаўны арышт, 10 гадоў Сібіры, праца на заводах Ферганы і Эстоніі, паўторны арышт...

У 50 гадоў Ян Скрыган быў рэабілітаваны і адноўлены ва ўсіх правах. Зноў вярнуўся да літаратурнага, выдавецкага і грамадскага жыцця. І стаў лаўрэатам Дзяржаўнай прэміі Беларусі, атрымаў званьне «Заслужаны работнік культуры». Былі новыя кнігі. Але ніхто ўжо ня мог аднавіць яму ранейшыя сілы, мінулыя мары, бытую сям’ю, урэшце — колішнюю беларускамоўную Бацькаўшчыну. Артыкул «Што

робіцца з моваю!» – апошня, што напісаў Ян Скрыган за некалькі дзён да смерці.

А тое, што не магло прабіцца праз савецкую цензуру, вусна расказвалася нешматлікім сябрам падчас сумесных іпацыраў на санаторных узлесках, друкавалася ў некалькіх асобніках і ў машынапісе адкладвалася «да лепшых часоў». Тыя тэксты, ласкава перададзеныя «Дзеяслову» дачкой пісьменьніка сп. Галінай, і складаюць сённяшняю юбілейную публікацыю. Хоць у рэдакцыі няма ўпэўненасці ў тым, што «лепшыя часы», пра якія марыў Ян Скрыган, надышлі...

Алесь ПАШКЕВІЧ.

Трэба хоць трохі ўспомніць

I.

Першы пісьменьніцкі Дом творчасці таго далёкага часу – 1936 году – быў недзе пад Пухавічамі. У колішнім панскім маёнтку. Дом вялікі, двухпавярховы з рознымі пакоямі і заламі, дзе можна было і спакойна працаваць, і адпачываць думкаю. Быў вялікі сад з дарожкамі, з кветнікамі і альтанкамі; была ня то рэчка, ня то рэчачка з гарбатым пешаходным мастком цераз яе; і была ціхая дарожка ў мястэчка, пры якой стаяла невялікая ня то будка, ня то крамка, дзе можна было купіць і віна, і гарэлкі.

Я прыехаў сюды папрацаваць, бо была нейкая важная тэма для газеты «Літаратура і мастацтва», якая патрабавала неадкладнага клопату. Прыехаў адзін, і вельмі скоро адчуў сябе вінаватым перад жонкаю, што ня ўзяў яе з сабою. Аказалася, што на ўвесь Дом творчасці я быў адзіны і працавальшчык, і адпачывальшчык. І даў тэлеграму дадому, каб яна прыехала. Дзеля гэтага схадзіў у краму і купіў «самага лепшага», як параілі там, віна.

Чакаючы, вядомая рэч, міжволі ўспаміналася, як мы пазналіся і як пажаніліся. Яе звалі Галяй. Яна была адзіная дачка ў вельмі незвычайнай сям'і. Бацька – Гаммер – паходзіў з тых немцаў, што некалі кухарылі пры рускіх царах. А маці была з французаў, якіх таксама запрашалі калісь для выхавання дзяцей. Калі бацька быў, па-сутнасці, звычайным дабрадушным чыноўнікам, то маці сваю французскасць шанавала з вялікаю годнасцю. Яна нідзе не працавала, лічыла, што яе найбольшы абавязак у тым, каб трымаць у парадку дом і выходзіць дачку. І праўда, у доме заўсёды была нейкая вельмі патрэбная прастата і вольнасць. А дачка ніколі нідзе не вучылася, не канчала ніякіх школ ні інстытутаў, але была першакласна адукаванай і простаай. Усё гэта дало ёй маміна выхаванне. Яна працавала ў Дзяржаўным выдавецтве машыністкаю. І здзіўляла тым, што, ня так даўно будучы жыхаркаю Смаленску, вельмі пісьменна друкавала па-беларуску. Словам, мы ня толькі з ёю здружыліся, а – пажаніліся.

Усё гэта цяпер успамінаючы, я чакаў яе заўтра да сябе.

Але недзе пад вечар зайшоў да мяне загадчык Дому творчасці з незнаёмым чалавекам. І той незнаёмы чалавек паказаў дакумент на тое, што павінен мяне арыштаваць. Дырэктар разгублена і ашаламлена стаяў моўчкі.

Чамусьці я вельмі спакойна і абьякава сустрэў гэтую навіну. У мяне была бязмежная ўпэўненасць, што гэта проста памылка, і яна адразу ж высветліцца. Я ня мог прыдумаць сабе аніякай віны.

Начаваў я ў мясцовым Допры, бо на Менск у гэтую пару цягнукоў не было. І ўспомніў, што сям'я дома цяпер будзе ня толькі без мяне, але і бяз грошай. Грашовая кніжка была пры мне, я падпісаў некалькі чэкаў на ўсю суму сваіх зберажэнняў і папрасіў свайго канваіра, каб ён занёс яе дадому. Ён зрабіў гэта. І гэта быў

першы выпадак, адзначаны мною, калі людзі, з тае строгае пасады, якую яны займаюць, не пазбаўленыя чалавечнасці.

Ці трэба расказаць, як успрымалася і як прыжывалася новая, нікім і ніколі не чаканая акалічнасць, калі чалавек не разумее, чаму, чаго і навошта робіцца арыштантам, адразу – нечалавекам? О, якое гэта страшнае крушэнне! Галоўнае, што ты ня ведаеш, навошта гэта, чаму і за што? Што здарылася? Дзе, у чым прычына? Дзе закон? Дзе абарона? Як жа абараніцца і засьцерагчы сябе?

Толькі назаўтра раніцаю канваір завёз мяне ў Менск. У вядомую ўсім установу. Уваход на рагу вуліцаў Цэнтральнай і Валадарскага. Вядомая рэч: адразу ў адзіночку.

Толькі цяпер мяне адразу ахапіла трывога. Толькі цяпер дайшла да ўсвядомлення сур’ёзнасць мае бяды. Толькі цяпер, першы раз я ўсвядоміў, што сям’і ў мяне больш ня будзе. Што яны цяпер перажываюць найстрашнейшую сямейную бяду. І што я на іх кладу ня толькі бяду, а – ганьбу.

Я шнураваў па камеры, упершыню ўяўляючы, як людзі бываюць вымушаны разьвітацца з жыццём. Што гэта зусім ня цяжка – разьвітацца з сабою. Куды цяжэй – як? Якім спосабам? Нездарма ж раз-пораз у вочка ў дзвярах заглядае вартавы. Мабыць, такія думкі завітаюць ня толькі да мяне.

II.

Першы сьледчы ў мяне быў Цімафееў. Я ўпэўнены, што, калі б ён веў маю справу, то ўсё было б і грамадна, і справядліва, і чалавечна. Гэта быў ужо даволі пажылы чалавек. Ён са мною проста, як кажуць, бяседаваў на тэму на той час модную: кругом ворагі, кругом здраднікі, прадажнікі, асабліва беларускія нацыяналісты. Ня можа быць, каб гэтая тэма мяне абышла: недзе, неўчым і мяне яна краналася. Ды вось: з кім, як, на якую тэму. Тым больш, што галоўны ж нацыяналіст, Цішка Гартны, таксама сядзіць, ён жа нешта раскажа. Калі я сумлены, то павінен сам, усё, што ведаю – расказаць. А я па-праўдзе быў далёкі ад такіх «небясьпечных» тэмаў, ні з кім, нідзе, ніколі ў мяне не было. Выключаючы хіба адзін выпадак, які я палічыў бяздумным жартам з боку Зьмітра Астапенкі. Але ж гэта быў проста дурны жарт.

А было так. Мы з ім кватаравалі ў сваіх гаспадынь за вакзалам. Аднаго разу ішоў я з Дому пісьменьнікаў дадому, і па дарозе мяне нагнаў Астапенка. Ідзем, нешта гамонім па дарозе, і недзе ўжо блізка каля вакзалу Астапенка, нешта жартаўлівае расказаючы, раптам кажа:

- Слухай, Янка, паступай у ГАБ.
- Што за ГАБ такі? – пытаюся ў Астапенкі.
- Група Адданных Бацькаўшчыне, – сказаў Астапенка і разрагатаўся.

Я тут суняўся і строга, нават сярдзіта кажу Астапенку:

- Каб такіх жартаў я ад цябе больш ня чуў!
- Не, дык я ж жартую! – разрагатаўся Астапенка. – А ты, аказваецца, надта пужлівы.

Гэта было каля вакзала. Далей мы ішлі нейкі час моўчкі. Я падумаў, што Астапенка вельмі любіць вострыя жарты; ён ня раз мне гаварыў, як у думках ён лётае на прыдуманым ім аэраплане па чужых краінах, спускаецца недзе ў чужых гарадах. Што ён можа спусьціцца на тым аэраплане на любой плошчы любой сталіцы сьвету, бо ён ведае тыя гарады як свае пяць пальцаў. «Хочаш, я нарысую табе план любой сталіцы сьвету, з назвамі плошчаў, вуліцаў?»

Фантазіі ў яго былі заўсёды вельмі крылатыя, у гэтым яму можна было пазайздросьціць.

Нелюдзі

Самыя страшныя ў маім жыцці былі два чалавекі. Першы – мой сусед па кватэры ў Менску і, здавалася, сябар, паэт. І прафесійны правакатар.

Другі – мой сьледчы: гэта ўжо дзяржаўны цынік і правакатар.

Першы кожны раз правакаваў як бы жартам, але гэты жарт трымаў на патрэбу ў запасе. Другі – як сьледчы – будаваў на гэтым свой стыль: абавязкова зрабіць з чалавека злачынца. Няважна, вінаваты ён ці не. Павінен быць вінаваты!

Божачка, як ён здэкаваўся! Біў, абліваў халоднаю вадою. Саджаў на ножку перакуленага табурэта, на некалькі гадзін саджаў у карцар, такі вузкі, што ў ім нельга было павярнуцца. І калі ты ня меў сілы ўжо стаяць, ты вісеў, здушаны яго цеснатою да болю ва ўсім целе.

І было зусім нечакана, што допыт раптам спыніліся. Недзе, мабыць, на месяц ці больш. І раптам выклікаў на допыт новы сьледчы, каб абвясціць пра канец сьледства. Трэба было падпісаць пра гэта пратакол. Я адмовіўся падпісаць, бо там былі скрозь выдумка і паклёп. Тады сьледчы выклікаў «сьведку» – гэта быў той самы мой сябар. Ён сьцьвярджаў, што ў пратаколах допыту ўсё правільна, што сьледства ішло нармальна.

І была яшчэ адна, апошняя сустрэча з ім. Аказалася, што яго накіравалі за мяжу. У Чэхаславакію. Гэта было ў турме. Ён прайшоў паўз мяне ў бушлаце па-дарожнаму, з торбаю за плячамі. Мабыць, і там была ў яго тая самая місія інфарматара.

Ён там быў забіты пры сутычках чэхаў з немцамі. Няйначай свае ж і забілі...

15. 08. 92

Той час, альбо Алесь Гародня

Пра гэтага чалавека я мог бы расказаць даўно, бо ў беларускай літаратуры свайго часу ён быў фігураю не зусім звычайнаю. Пачаць бы з самога прозьвішча: Функ Аляксандр Эраставіч. Міжволі падумаеш, што гэта немец. А калі так, то здагадкі пойдучь і далей: што ён дваранін і мае дваранскі тытул барона. Ня важна, што гэта будуць толькі здагадкі, бо яны вельмі падобныя на праўду, у іх няма ніякіх супярэчнасьцяў. І што будзе па-праўдзе дзівіць, дык гэта яго чалавечая сутнасьць. Тут колькі хочаш нечаканасьцяў: што ён просты, даступны, адукаваны. Выхаваны. Што знаецца з гісторыяй, з літаратураю, у тым ліку з беларускаю, а яшчэ больш: што сам па-беларуску і піша.

Да ўсяго гэтага, мне прыемна было памятаць, што ў гады мае маладосьці ўсюды прадавалася самая прыдатная на любы, нават выганчаны абутак паста (тады мы называлі вакса), і на вечку бляшанай, круглай, пляскатай скрынкі тлустымі літарамі было выдрукавана кароткае слова: “Функ”. Гэтая няхітрая акалічнасьць і цяпер прыдавала нашаму знаёмству нейкую даўнасьць.

Калі, дзе і як мы пазнаёмліся, ня памятаю. У памяці ён застаўся адразу як ужо добра знаёмы. Няйначай як гэта было на кватэры ў Паўлюка Шукайлы, нашага дбайлы і арганізатара “Беларускай літаратурна-мастацкай камуны”. Шукайла жыў, як тады здавалася, на далёкай, можна сказаць, ужо загараднай Чырвоназорнай вуліцы, у новым, толькі што пастаўленым драўляным доме – гаспадар здаў яго кватаранту на абжытак. У доме была яшчэ толькі такая мэбля: драўляны ложак, абедны стол і два крэслы. Калі мы, літкамунаўцы, зьбіраліся на свае рэдкалегіі, то расьсьцілалі на падлозе свае сьвіткі, кажухі ці плашчы, лажыліся наўкруга, у галавах клалі чыпо-небудзь шырокую папку, каб на ёй можна было раскладаць рукапісы, і пачыналі абмяркоўваць. Толькі адзін Шукайла, як гаспадар і наш кіраўнік, сядзеў за сталом на крэсьле. І вось аднаго разу паявіўся сярод нас новы чалавек. Ён таксама сядзеў на крэсьле з другога боку стала. Гэта і быў Алесь

Гародня. І мяне гэта, папраўдзе сказаўшы, здзівіла: чаму ён ня ў нашым гурце? Нядобра падумалася пра яго.

Аднак жа, калі разыходзіліся, само сабою сталася, што мы пайшлі разам: ні то ён мяне праводзіў, ні то я яго. І не заўважылі, як прайшлі ўсю дарогу ад Чырвоназорнай вуліцы да пасажырскага вакзала за гаворкаю. Нават яшчэ каля вакзала пашпацьравалі сюды-туды. І гаворка нашая была вельмі патрэбная мне: пра нашую Беларусь і пра яе літаратуру. Галоўнае – пра старажытную: Сымона Буднага, Васіля Цяпінскага, нават пра майго земляка Альгерда Абуховіча, пра якіх я, прызнаюся, да таго часу нават ня чуў.

Неўзабаве мы зноў былі на рэдкалегіі. І зноў з Гароднім пайшлі разам, і, вядома, зноў доўга сноўдалі каля вакзала. Я ня ведаў, дзе і як жыве ён, але падумаў, што ў такі позны час ісьці яму дадому аднаму ня надта прыветна, і сказаў, што можа мы пераначавалі б у мяне? Ён лёгка згадзіўся.

Я жыў за вакзалам, у Піянерскім завулку, наймаючы ў Мар’і Жакевіч невялікі пакойчык. Мы перайшлі вузкі, доўгі пешаходны мост над чыгуначнымі пуцямі, каля школы павярнулі направа, крутнулі ў кароценькі мой завулак, і былі дома.

У пакойчыку маім месцілася толькі чорная цыратавая канапа, у галавах да сьцяны прыліпаў самаробны стэлаж з кнігамі, а пры акне ў двор стаяў невялічкі столік, якога хапала, каб пры рабоце можна было паставіць на яго локці.

Зьбіраючыся спаць, я намерыўся зьняць сьпінку з канапы, каб яна стала хоць трошкі шырэй. Але Гародня запырэчыў. Сказаў, што ні на чым мяккім ён спаць ня можа, яму трэба толькі роўная і цьвёрдая пасьцель. А таму ён ляжа на падлозе.

Я тут жа сабраў увесь свой адзевак: паліто, розныя коптачкі, доўгі, яшчэ з дому ўзяты кажух, у якім з гонарам хадзіў па Менску, не баючыся ніякіх марозаў. У галавах пад кажух мы паклалі некалькі няцьвёрдых кніг, накрылі іх навалачкаю. Выйшла ня так і блага. Калі ж сабраліся класьціся спаць, я ўбачыў новае дзіва. Пад верхняю белаю кашуляю аказаўся цьвёрды гіпсавы карсэт, зашнураваны белым шнурком. Я няўцямна глядзеў, як Гародня разьвязаў верхні вузлік і пачаў расшнураваць гэты белы панцыр зверху ўніз. І паставіў яго на падлозе. Я ня ведаў, што мне рабіць – распытваць у яго пра гэта ці маўчаць? Я разумеў, што гэта калецтва сьпіннога хрыбта. Сьлед можа вайны, а можа якая хвароба? Зноў тайна? Але распытваць ня стаў. Не такі гэта выпадак, каб пра яго лёгка было гаварыць. І мне тут жа стала горка, што там, у Шукайлы, нядобра пра яго падумаў, калі ён разам з намі ня лёг на разасланы на падлозе адзевак.

Потым ён часта заставаўся ў мяне начаваць. І кожны раз хапала ў нас гаворкі бадай што да відна. Мяне вельмі цікавіла, як ён і што піша, але гэтай гаворкі ён не любіў. Сказаў толькі, што для нашай суполкі напісаў аповесьць. З вайны. І завецца яна “Варга на Рэйне”.

На гэты ж раз, лежачы на кажуху, ён сказаў, што ў яго баліць душа: ён даўно ня бачыўся з каханаю жанчынаю. Гэта была новая мне навіна. Яна жыве ў Маскве. Зваць яе Вера Яўграфаўна Сіроткіна. Але ім нельга пажаніцца, бо яны ў нейкай вельмі блізкай роднасьці. І яму конча трэба зьездзіць. Можа, і я з ім паехаў бы? Вядома, я згадзіўся.

У Маскве Гародня адразу зьнік. Я пасяліўся ў Беларускай гасьцініцы на Цьвярскай вуліцы і дзён тры прыходзіў туды толькі начаваць. У Маскве я быў першы раз, усё мне было навіною. І магазін Елісеева, падобны на сьвяточны кірмаш, і Санны базар, дзе я ня бачыў ніякага сена, і Серпухоўскі рынак з пачварна няўключым, тупым будынкам пасярэдзіне пляцу. І Пушкінскі Музей Дасьціпных Мастацтваў з белаю, рамантычна маладою фігураю Давіда з прашчаю ў паднятай руцэ, пры самым уваходзе; і Храм Хрыста-Збаўцы, дзе, лазячы па крутых прыступках у яго сьценах, я падымаўся пад самае скляпеньне і любавалася адтуль і на Маскву-рэчку, і на яе масты, і на далёкія смужыстыя навакольлі; і Траццякоўская галерэя, дзе цуды

ў вобразы Івана Грознага, што з вар’яцкімі вачамі забівае свайго сына і абнімае яго галаву; і разудалы Сьцяпан Разін; і князеўна Тараканава; і Запарожскія казакі; і каляровая мяцеліца ў карцінах Малявіна; і душнае ўзрушэньне ў карцінах Ге, — Бог ведае, колькі неспакою ў душы прыносіў я з сабою ў гасьцініцу, ня могучы заснуць да самага раньня. А хіба можна было спакойна прайсьці на Краснай Плошчы каля помніка Мініну і Пажарскаму, ці каля Лобнага месца, пазьней адціснутых на край плошчы? А колькі гадзінаў прабавіў я, ходзячы па кірмашах старых кніг, што раскладваліся на століках ці проста на бруку бойкіх вуліц!

Вярнуўся я з вялікім смуткам: як многа мне яшчэ трэба бачыць, ведаць і знаць. А Гародня, прыехаўшы можа праз тыдзень, як мог супакойваў: усё тваё яшчэ наперадзе. Я рад быў хоць гэтаму супакойваньню.

Паўлюк Шукайла пераехаў на новую кватэру, блізка каля вакзала. Нам стала куды лягчэй зьбірацца ў яго. Часьцей пачалі бываць і прыхільнікі Літкамуны — і мінчане, і перыферыінікі — з Горы-Горыцкай сельскагаспадарчай акадэміі — Алесь Вечар, Прыбыткоўскі, Юрка Гаўрук. Аркадзь Куляшоў і Юрка Лявонны прыглядаліся да нас з асаблівым цікаўствам, з нейкаю зычліваю насыцярогаю. Часьцей забягаў і Гародня, балазе гэта было па дарозе да мяне.

Аднаго разу Гародню спатрэбілася зайсьці ў аптэку. Добраю славаю карысталася аптэка, што была перад Домам Ураду. Мы туды і рушылі.

На гэты бок вуліцы ўсе будынкi — цэлыя кварталы — былі ўжо зьнесеныя, бо тут пазьней зрабілі плошчу. Заставаўся толькі адзін ня надта высокі, але ўтульны, ладны, прыгожы сваімі архітэктурнымі формамі дом. Гэта і была аптэка. На тым жа баку вуліцы высіўся бадай што блізкі ўжо да свае дзесяціпавярховае вышыні Дом Ураду, аплецены рыштаваньнямі, з дашчанымі пераходамі з паверху на паверх. Я бачыў, як па гэтых пераходах цяжка хадзілі мужчыны, носячы груз. На сьпінах у іх была прымайстраваная так званая “каза”, падобная на высокую скрыньку, толькі адкрытую, з бакавінамі і з дном, у ёй насілася наверх цэгла. Мне ўспомнілася, што зусім нядаўна ў нейкай кнізе пісалася пра тое, як будаваліся егіпецкія піраміды. І быў малюнак, вельмі падобны на гэты: і “каза” на сьпіне, і цяжкія паклажы, і падманьне яе... Мы ўжо былі каля самае аптэкі, але Гародня рэзка спыніўся, спыніў і мяне.

— Гэта тваё шчасьце, што мы з табою толькі ўдваіх, — сказаў ён. — А калі быў бы з намі нехта яшчэ, я прымушаны быў бы пра тваю гаворку сказаць куды трэба. Ты проста дурны! — сьрдзіта сказаў Гародня і пайшоў у аптэку.

Гэты эпізод мне часта ўспамінаецца. Аж да гэтага часу. Па розных прычынах. Я ведаю, што на ўсім сьвеце існуюць законы пра абарону дзяржавы і людзей у ёй. Але ці ўсе спосабы гэтага клопату могуць быць чэсныя? Дабраахвотна гэтым займаюцца ці прымусова? І ці было ў Гародні права на выбар? Таўро яго біяграфіі — вядома ж, буржуазнай? — не дала яму гэтага права. І яго чэснасьць мяне вельмі здзівіла.

Час ішоў. У Цэнтральным бюро “Маладняка” кніжачкаю выйшла Гароднева аповесьць “На крэсах”, у часопісе “Маладняк” — апавяданьне “У паплавах”. Апроч прозы ў газетах і ў часопісах “Узвышша” і “Маладняк” друкаваліся яго артыкулы і рэцэнзіі на новыя кнігі. На цяперашняе вока тыя артыкулы выглядалі б, мабыць, прымітыўна, але трэба сказаць, што пісаць іх было і цяжка, і небясьпечна — іх кантралявала пільнасьць Лукаша Бэндэ. Патрэбен быў аголены сацыялагізм і, барані Божа, ня клопат пра нацыянальную літаратуру і спецыфіку літаратурнага твору, бо за гэта аўтар адразу пападаў у самую страшную віну — у нацдэмы.

Потым настаў трывожны час. Раптам у нашай рэспубліцы паявілася безліч ворагаў. Галоўным чынам інтэлігентаў. Бэндэ стаў не адзін, паявіліся яму памагатыя, яны выступалі ўпэўнена і смела, і сярод першых жа ахвяраў зусім непрыкметна зьнік Гародня. Праз невялікі час сярод людзей ненадзейных называліся прозьвішчы Уладзіміра Дубоўкі, Язэпа Пушчы, Язэпа Дылы, Некрашэвіча. Зусім нечакана ся-

род ненадзейных – Уладыслаў Галубок з усім сваім вандроўным тэатрам. Ня ўсё належна пайшлося і ў тэатры імя Янкі Купалы, і там артысты пачалі знікаць. Чулася, што адны ішлі ў далёкія ссылкі, другія – у сібірскія лагеры.

І раптам паявілася новая сусцэпная тэма: нечуваная перакоўка чалавечых лёсаў на Беларуска-балтыйскім канале. Гаварылася і пісалася пра гэта пераможна і ўрачыста. Пісалася ў газетах, у часопісах, рысавалася ў мастацкіх палотнах. Будоўлю на канале наведваў урадавы экіпаж.

Вядома, на будоўлю Беларуска-балтыйскага каналу паехала і беларуская экскурсія. Здаецца, што ўзначальваў яе Міхась Лынькоў. Сярод дэлегатаў былі Янка Купала і Алесь Кучар. Вярнуўшыся ж, нашы дэлегаты казалі, што бачылі там і Алесь Гародню. Працуе ў тамашняй лагернай газеце.

Божа, колькі гэта дало мне болю і гора! Адразу ж перад вачыма паўстаў мне яго гіпсавы карсэт, зашнураваны белым шнурком на грудзях. Як жа ён там вытрываў? І ў чым яго віна? Я ж сам быў упэўнены, што без віны ня могуць саджаць!

Прайшло недзе каля трох гадоў. Я жыў у тым жа доме ў Мар’і Жакевіч, у тым жа пакойчыку. У галавах на канапе стаяў той жа самаробны стэлаж з кнігамі. Стаяла ў ім некалькі кніг і Гародневых. Папулярнага на той час літаратуразнаўцы Валяр’яна Пераверзева, вучні і паслядоўцы якога Фогт і Саўсун наездалі з Масквы выкладалі ў нас ва ўніверсітэце свае дысцыпліны, і філосаф Абрам Дзяборына, кнігі якога я таксама любіў пагартваць, бо крышку захапляўся гэтым прадметам. Няўжо ж ён выжыў? – думалася мне пра Гародню.

А аднаго разу, зранку, перад маім занавешаным акном у двор прамільгнуў цень чалавека. Потым бразнулі дзверы ў ганку, потым у кухні, потым рэзка адчыніліся дзверы, і ў мой пакойчык увайшоў Гародня. Той самы, у тым жа чорным, толькі добра панашаным паліто, толькі худы, натомлены. Мы пацалаваліся. Гэта было нейкае адно імгненне. Ён пасыпеў толькі сказаць:

– Дарагі Янка, я вызвалены, ты ня бойся, за ўдарную работу. Я ні ў чым не вінаваты. Жыць у Менску мне нельга, дзе буду – ня ведаю, пакуль што еду ў Бабруйск. У мяне няма грошай, тут, можа, засталіся якія мае кнігі, ты можаш прадаць іх, а мне памажы грашыма.

Я кінуўся ў свой кашалёк. Ня памятаю, што там было, але мала, кінуўся да гаспадыні, Мар’і Жакевіч. Мы сабралі ўсё, што маглі – сто рублёў. Зноў расцалаваліся, і Гародня зьнік за дзвярыма.

17. 11. 89 – 1. 10. 90.

Узнагарода

Бог ведае, якім спосабам дазналіся нашыя маладыя жонкі – Мікулічава, Шушкевічава і мая – пра дзень нашай адпраўкі ў Сібір, каб прыйсці на разьвітанне з намі. Яны стаялі здалёк за скрыжаваньнямі парожных пуцей, каб хоць адтуль цераз сьлёзы глядзець на нас. Дзеля гэтага мы ўпрасілі канвой, што стаяў пры дзвярах, каб шырокія таварныя дзверы былі хоць трохі рассунуты, каб мы маглі хоць на хвілінку паказацца ў іх.

Цягнікі ішлі і ішлі доўгім цугам па ўсёй краіне, мінаючы гарады, прасторы, радзіму. Але найначай як была нейкая пільная патрэба, каб наш эшалон спыніўся ў Марыінску. Яна, тая патрэба, была сама сабою відна, каб па дарозе хоць патрохі расьсяляць зьняволеных.

Нас згрузілі ў зону за высокі калючы дрот, у толькі што змураваны, вялікі, халодны, зусім пусты чырвоны мур. У ім не было яшчэ ні перагародак, ні падлогі; халодным шклом яркі адны толькі высокія вокны; мякка ступалі ногі ў глыбокі жоўты пясок, насыпаны замест падлогі.

Мы пераначавалі ў гэтым пяску, ціснучыся адзін да аднаго і ўкрываючыся з галавою сваім лёгкім адзеўкам, хоць у дыханьні шукаючы цяпла. А раніцаю адчыніліся сьверы і на высокі парог стралок прапусьціў мажнога, цёпла апранутага ў чорны бушлат чалавека. Асаблівай незвычайнасьці надавала яму пушыстая, прэстая (*нрзб.*), чорна-белай шэрсці зімовая шапка. Ён ступіў з высокага парогу ўніз, на пясчаны дол, адразу стаўшы невысокім і таўсьцейшым, і падняў руку.

– Увага! – сказаў ён. – Падыміце рукі, хто тут з вас цесьляры!

Я падумаў, што наперадзе нічога лепшага мяне чакаць ня можа. А цясьлярыць, што ж, – магу. Усё дома рабіў гэтак жа, як і тата: араў, насіў, малаціў; пілаваў і бярвеньне, і дошкі, стоячы на высокіх сталюгах; будаваў і ў просты, і ў нямецкі вугал. І падняў руку.

У этапе ішло многа нашых пісьменьнікаў, але ўсе маўчалі. У вока кінуўся толькі Зьмітрок Астапенка – ён здзіўлена глядзеў на мяне. І раптам скоранька таксама падняў руку. Нас, толькі двух, і забраў з сабою дзясятнік Зайцаў.

Таго ж дня я быў уключаны ў брыгаду будаўнікоў. Мяне пасялілі ў доўгі, змрочны, душна напакаваны людзьмі барак, месца знайшлося ў самым яго канцы на верхніх нарах. Я з трывогаю думаў, як жа ў сваім лёгкім хатнім адзеўку я выйду заўтра на работу, калі на вуліцы тут ужо сапраўдная зіма, цісьне мароз. Але нездарма мне спадабаўся Зайцаў нейкай ціхай, спакойнай сваёй душэўнасьцю, бо ўвечары капцёр прынёс мне казённую амуніцыю: бушлат, ватовыя прашываныя штаны, зімовую шапку і валёнкі. Стала і надзейна я афармляўся ў лагернікі.

З раніцы, вядома, я быў на рабоце. Мы будавалі новыя зямлянкі і баракі. Тут, на рабоце, я ціхенька і пашаноўна дзякаваў бацьку, што ён з малых гадоў прывучыў мяне ўмець усё рабіць. Цясьлярская работа была мне па душы, мабыць, таму, што я знаў яе з дому.

Позна ўвечары ў барак прыносілі вячэру. І заробленыя пайкі хлеба. У гэты ж час да мяне прыходзіў Зьмітрок Астапенка. Худы, зьнясілены. Яго пасялілі недзе ў другім месцы, бо на работу ён не выходзіў. Пайка хлеба ў яго была невялікая, штрафная. Ён залазіў да мяне на нары, і я чым мог дзяліўся з ім. І баландою, і маленькаю рыбкаю, і драбком цукру. Я ведаў яго натуру і, здаецца, здагадваўся, што ён нездарма, ня ўмеючы ніякай фізічнай работы, захацеў зрабіць высадку на гэтай станцыі.

Аднак жа доўга мне тут быць не давалося. Аднае раніцы нашу брыгаду пасадзілі на дзье грузавыя аўтамашыны, прыкрылі зверху ад марозу брызентам і завезлі ў Іваньскі лагер. (У якім, дарэчы, праз многа гадоў пасля я сустрэўся з вядомым венгерскім рэвалюцыйным дзеячам Бэла Кунам і з жонкаю Мікалая Бухарына Ганнаю Ларынаю). Там жа, у Іваньскім лагэры, я і прабыў увесь свой прысуд да канца. І сьцьвярджаю: толькі таму, што адбываў яго на адным месцы – застаўся жывы. Калі ж праз дзевятнаццаць гадоў нашую групу нарэшце апраўдалі, то з дванаццаці чалавек вярнуліся толькі чацьвёра. Загінулі пераважна тыя, хто трапляў у частыя і далёкія этапы.

Узьнікла і загадка: два чалавекі ў рэабілітацыю не папалі – Зьмітрок Астапенка і Сяргей Знаёмы. Меркаваньне было толькі адно: што яны ўцяклі.

Але гэтае меркаваньне ня спраўдзілася. Калі мы, апраўданыя, ужо былі дома сярод пісьменьнікаў, асабліва сярод тых, што часта бывалі ў Маскве па службе, ня раз казалася, што яны там бачыліся з Астапенкам. Лепш кажучы, ён з імі бачыўся. Гаварылася, што ён напісаў новую нізку вершаў, нават паэму, і меў клопат, каб іх выдаць у Менску.

А ў даведніку «Пісьменьнікі Савецкай Беларусі», выдадзеным у 1981 годзе, напісана нешта нечаканае: што Астапенка ў часе вайны служыў у Савецкай Арміі, быў на фронце. Вось якія дзівосы рабіліся з Астапенкам. А чуткі, што хадзілі за ім, былі яшчэ больш легендарныя: што ён загінуў ня дома, не на сваім фронце, а ў

Чэхаславакіі, перакінуўшыся туды і разам з чэхаславакамі абараняючы іх рэспубліку ад нямецкай навалы.

Але давайце вернемся назад. У Іваньскі лагер, куды нас прывезьлі. На першым часе мы нічога там ня ўбачылі, апроч невысокага збудавання з саламяных матаў, над якімі падымалася пара. Аказалася, што гэта астрожніцкая лазьня. Я ня ведаў, што ў такой спарудзе, зусім адкрытай, нават бяз даху, а проста злёгка прыкрытай толем, можна мыцца сібірскай зімою. Тут у праходах стаялі катлы з гарачаю вадою. Мы абліваліся ёю, сьцэбалі сябе венікамі, каб хутчэй управіцца, але аказалася, што наш адзевак забраны ў пражарку, каб вытрусіць з яго паразітаў, і міжволі мы завыхаліся і далей.

Потым нас, вядома, з канвоём і з сабакамі, павялі ў барак, таксама спаруджаны са зьбітай саломы, абшытай з абодвух бакоў дошкамі. Пры варотах, блізка перад першаю канвойнаю вышкаю, стаяў даволі шырокі клазет. Таксама, каб быў на воку. У бараку днявальны нам паказаў, дзе ёсьць незанятая месца, і мы сталі жыхарамі новага жылга, чакаючы вечара, каб пазнацца з тутэйшымі жыхарамі.

Іваньскі лагер быў, па-сутнасьці, сельскаю гаспадаркаю: рабіў зерне. Яго лагункты на тэрыторыі былі разьмешчаныя даволі ўдала: кожны ў самым цэнтры свае тэрыторыі. Толькі першы лагункт, як камандны, выглядаў бязладна, архаічна. З тае прычыны, што эшалоны са зьняволенымі ісьці ў Сібір не пераставалі, а яшчэ большалі, першы лагункт быў асобны, свой, гарадок для вольнанайманых. І патрэбна была бальніца. А каб зьняволеныя ня надта кідаліся ў вочы, іхнюю зону трэба было вынесці ў поле, зрабіўшы там свой умацаваны гарадок па ўсіх правілах патрэбнай строгасьці.

На гэтым сьвежым аб'екце і пачалася нашая работа. Была самая пара зімы. Нас, чалавек сорок, вывелі з ламамі, кіркамі і рыдлёўкамі. У белым полі сьвістаў вецер, падымаючы сьнежную замець. Калі вецер сьціхаў і замець спадала, у далечыні ў нізіне, недзе на краі гэтага сьвету, відны былі абрысы хатаў вёскі Івань. Зусім другі, ад нас аддзелены вольны сьвет.

Мы будавалі зямлянкі. Намечана іх было тры. Рабілася гэта вельмі проста: адны ламамі і кіркамі дзяўбалі зямлю, другія рыдлёўкамі выкідалі яе наверх, а трэція тачкамі адвозілі ўбок.

Ня буду я апісваць, што такое лагерны барак ці зямлянка, што каб іх спарудзіць, патрэбен і лес, і дошкі, і нейкае нават тонкае ўмельства.

На зямлянках гэтых мы праваждаліся да вясны. Былі і хваробы, і абмарожваньні, і паміраньні. На рабоце ў нас увесь дзень гарэла вогнішча, і мы, як хто мог, выбіралі часіну і спосаб, каб пабыць у яго цяпле і дыме ці хоць пагрэць рукі. Мы, цесьляры, неўзабаве перайшлі на сваю работу. Брыгадзір наш, Прахор Тарасаў, быў чалавек талкавіты, душэўны, са Смаленска, мы з ім адразу паразумеліся на тым, што я адмовіўся памагаць яму ў яго брыгадзірскай бухгалтэрыі.

- А мне падумалася, што табе, як чалавеку граматы, гэта будзе па душы.
- Не, – сказаў я, – баюся, што адразу залічаць мяне ў прыдуркі ці ў падхалімы. Тарасаў засьмяяўся.

– А ведаеш, – сказаў ён. – От ты ня хочаш памагаць мне, а мне гэта падабаецца. А хто ж ты такі будзеш? Чалавек, бачу, граматы. Нечым жа добрым займаўся?

Мне было цяжка сказаць яму, хто я. асабліва пасыля таго, як убачыў, што наўрад ці выберуся адсюль, ці буду нават жывы. Але падумаў: нашто ж таіцца, што хацеў быць пісьменьнікам?

Тарасаў, як часаў бервяно, так і разагнуўся над ім, пакінуўшы сякеру ў дзераве. Пастаяў, паглядзеў на мяне, уздыхнуў, мабыць, ня ведаючы, што сказаць.

- І ў нас жа, у Смаленску, свае паэты растуць, – нарэшце сказаў ён. – Твардоўскі Аляксандр ды Мікалай Рыленкаў. Здаецца, іх не чапалі... А пра цябе, чалавеча, ня чуў.

– Як жа пачуеце, калі я пісаў па-беларуску.

– А-а, гэта праўда. Але і ў нас жа пад Красным ці пад Манастыршчынаю гавораць, бадай што, па-вашаму.

Чамусьці гэта мне было вельмі прыемна слухаць. Я ўспамінаў гісторыю Вялікага Княства Літоўскага, у тайне душы ўсцяшаючыся хоць мінулым.

На аб'екце нашым выхад з зоны быў шырокі, бо ездзілі тут і падводы, і машыны. І вось, аднаго разу, на рыжым, добра ўжормленым кані пад'ехалі расцяляжаныя калёсы з доўгім смаловым бярвяном. І самае вялікае было мне дзіва, што вазаком была жанчына. Была яна ў бушлаце і ў ватовых штанах, паверх якіх какетна спускалася кароткая спаднічка. Ад мае работы гэта было зусім недалёка. Я бачыў, як какетна на галаве ў яе завязаная хустка каптурыкам. І твар – малады, прыгожы, сьвежы, трохі заружавелы на холадзе, усё роўна як нейкі сьвяточны. Мне здалося, што я тысячу гадоў ня бачыў жанчыны. Я здагадаўся, што яна з другога лагпункту, на якім жывуць адны жанкі. Я глядзеў на яе, як на цуд, як на царыцу, што паявілася тут нечакана. І ўспомніў, як у Менску, у турме, на допытках, вымагаючы ад мяне неверагодных прызнанняў, сьледчы быхаўскі, на мой пратэст, што ўсё гэта злая няпраўда, трасучы кучараваю чупрынаю і пырскаючы сьлінаю, шалёна крычаў: “Ишь, сволочь, Иисус Христос нашёлся, правда ему нужна! Нам нужна та правда, которой от тебя требуют!” – і тут жа пагрозыліва дадаваў: – “От меня не уйдё-ёшь! Я тебя, сволочь, загоню в такие дебри, что десять лет п... не увидишь!” (Грэшна сказаць, але я ўзрадаваўся, ужо цяпер прачытаўшы ў газеце “Звязда” артыкул, у якім гаворыцца, што гэты сьледчы потым расстраляны сваёй жа сістэмай).

І вось цяпер, куды раней як тыя абяцанні, я бачыў сапраўдны, мілы жаночы вобраз. Дзіва, казку, самую сьвятую і чыстую жаданасьць.

Спыніўшы падводу, з драбінаў яна ўзяла бярэмя сена, панесла і кінула яго перад канём. Спакойна, талкавіта, яна пачала разьвязваць бярвяно перш на возе, а потым перайшла да цялежкі. Толькі яна працягнула руку, каб разьвязаць вяроўку, як каню захацелася пасмакаваць адсунутыя каліўцы. Ён напяўся ў хамут і тузануў цялежку.

“Тпру, стой, у рот я...!” – крыкнула жанчына на каня, робячы дасьціпна, палатняцку адпрацаваны націск на другім складзе слова, якога я не асьмельваюся напісаць.

Божухна! Я ўтрупянеў. Я азірнуўся, ці бачыў хто і ці чуў хто апроч мяне. Вядома, усе чулі. І ўсе спакойна, будзённа рабілі сваю работу – пілавалі, дзяўбалі зямлю, часалі шулы, габлявалі дошкі.

А я ўсё баяўся зноў зірнуць на яе. Што з ёю было, што сталася, і што будзе тут, у гэтым яе асяродзі? Не яна ж сама стала гэтакаю. І ўсё ж я быў рад, што ўбачыў яе.

Так і асталася яна ў памяці, як дзіва. Як мара. Як сьветлая здань. Як царыца. Як узнагарода.

01. 03. 91.

неразданья сьлёзы

Кожнае раніцы адчыняліся лагерныя вароты, наша канторская брыгада выходзіла за зону і становілася ў шарэнгу па чатыры. Стралок даваў каманду кожнай чацьвёрцы адысьці на два крокі наперад. Гэтакім чынам палічыўшы, а набіралася нас чалавек трыццаць, даваў агульную каманду ў дарогу: «Шагам марш!».

Гэтак нас вадзілі на работу – аграномаў, заатэхнікаў, рахаўнікоў. Часам былі два канваіры – ззаду і сьпераду калоны, адзін – толькі ззаду. Залежала ад абставінаў: памоцнены рэжым быў або перад сьвяточнымі днямі, або мелася наехаць якая інсьпекцыя.

На работу нас вадзілі паўз бальніцу. І бадай што кожны раз па дарозе мы сустракаліся з маладою жанчынаю, якая таксама ішла на работу, толькі ня ў штаб, а ў бальніцу. Там была свая ўліковая кантора.

Не магу сказаць, чым мяне зачэпіла тая жанчына. Яна была маладая, была ў яе нейкая свая краса, ня кідка, а сьціплая, маўклівая, ня ўсім адкрытая, як бы затоеная. І асабліваць яе была яшчэ ў тым, што нават сярод людзей, у натоўпе, яна была як бы адна.

А я люблю такія натуры, іх заўсёды хочацца разгадаць. І паявілася ў мяне гульлівая думка: а што калі яе патрывожыць? Калі напісаць ёй пісьмо? Але так, каб яна, барані Божа, ня ўведала, хто ёй піша.

Проста, па маладосці гадоў, захацелася пажартаваць.

Як толькі канвой заводзіў нас у штаб, мы ўсе разыходзіліся па сваіх пакоях. Самы вялікі быў у нас, у рахаўнікоў. Сядзела ў нас за сваімі сталамі чалавек, мабыць, дзесяць. Асобныя пакоі былі, вядома, у галоўнага бухгалтара і ў касіркi – толькі яны двое былі ў нас вольнанайманья.

У нашым пакоі былі бесканвойныя два чалавекі. Адзін з іх, даволі пажылы ўжо, Андрэй Іваніцкі, працаваў на складскім адзеле. Ён добры, ахвочы, як кажуць, кампанейскі чалавек, згадзіўся перадаць пісьмо. Вядомая рэч, з умоваю, каб яна ня ўведала, хто піша яго.

Што я пісаў у гэтым пісьме? Усё ёй – пра яе ж. Так, як яе бачыў, як яе ўяўляў, як пра яе думаю. Пісаў пра яе аблічча – абяльнае, прыгожае, сьціплае, разумнае. Пра яе характар, які сабе рысую, пра сьціпласць, сумленнасць. Пра адданасць. Пра тое, як яна можа кахаць, шанаваць, паважаць. Памятаць. Марыць. Чакаць. Усё пра яе. Не адразу. А асьцярожна, паволі, патрохі, за нейкі пэўны, нават не малы час. Ня просячы і не патрабуючы ніякага адказу.

Кожны раз, калі мы сустракаліся, калі мы ішлі ў калоне на работу ці з работы, калі я стараўся трымаць сябе адсутна, каб яна не ўгадала мяне, – кожны раз пасля гэтага я быў як хворы, і толькі сам сабе цішком мог сказаць: дзякуй Богу, яна не прызнала мяне.

Гульня гэтая цягнулася доўга. З жарту, з пацехі, яна стала нечым вельмі сур'ёзным. Я пачаў жыць перакананнем, што шчаслівы. І што нават баюся гэтага.

Дарэчы, пісаў я свае запіскі ня так і часта. Трэба было даць ёй час і магчымасць усё гэта зразумець. Яна ведала, што піша ёй чалавек канвойны. Гэта ня жарты. І бачыў, што кожны раз, сустракаючыся з нашай калонай, ёй хацелася ведаць, пазнаць, каторы ж тут я.

А я нават ведаў, як зваць яе. І імя ў яе было самае харошае: Ганна. Ганна Георгіеўна Гарунова – паглядзіце, якое цудоўнае спалучэньне. І пра гэта я напісаў ёй.

Памятаю, па рабоце ў мяне выйшла невялікая няўпраўка. Памочнік мой адбыў сваю меру, вызваліўся, паехаў дадому. Галоўбух дакляраваў мне дастаць памочніка з перыферыйнага аддзяленьня. Я цярпіва чакаў. І пакуль што сам і разносіў праводкі ў картатэкі, і падлічваў шахматку.

Ды вось адчыніліся дзверы, увайшоў галоўбух, а з ім, неспадзявана, і Ганна Гарунова.

– Вось вам памочнік.

Я, вядома, падзякаваў галоўнаму, прывітаўся з новым сваім работнікам. Яна адразу пачала знаёміцца са сваёю гаспадаркаю. Я ўбачыў: па рабоце яна чалавек граматы.

Я сеў за сваё інструкцыйнае пісьмо, якое надумаў паслаць на перыферыю. Скончыўшы, перачытаў яго, трохі паправіў, і папрасіў сваю новую памочніцу аднесці ў машынапісны адзел. Яна ўзяла ў рукі, паднялася, але зірнула ў тэкст і застыла, палахліва зірнуўшы на мяне. Божа, я зразумеў: яна пазнала почырк! Як жа я мог забыць пра гэта! Ціха, маўкліва яна заплакала, зноў села, галаву абхапіўшы

рукамі. Потым хутка паднялася, выцёрла сьлёзы, зноў узяла ў рукі паперку і панесла яе ў машынапісны пакой.

Назад яна не вярнулася.

1992 г.

Ганна Ларына

Паўз чацьвёрты лагпункт цякла рэчка Кія, з тайгі па ёй сплаўляўся лес. На беразе, на прытачным месцы, была абсталяваная запань; бярэвеньне ў ёй гэтак густа наганялася адно на адно, што праз яго ледзьве прабівалася вада. Налючаныя арыштантаў ў сваім знарок не па-людску пашытым адзеньні, лязячы па гэтым настаўбурчаным, сьлізкім бязладзі, бусакамі намацвалі больш слабкае бярвяно і выбаўлялі яго наверх. Выбавіўшы, гэтак жа лоўка накідвалі на камель пятлю доўгага, блішчастага выслізганага ланцуга і гукалі на бераг – паганяй! Там напагатове стаялі ўжо запрэжаныя ў пастронкі сытыя пародзістыя коні. Яны тралявалі бярэвеньне на левы бераг, на так званы Дзелавы двор, абсталяваны піларамаю, сушэльнямі, майстэрнямі, варштатамі, усім неабходным начыньнем. Зона была абнесена высокаю густою агароджаю з крытымі вышкамі, дзе зручна маглі адчуваць сябе і стралок, і кулямёт пры ім.

Мне спатрэбілася гэтыя ўводзіны, каб сказаць, што ў нашым лагеры хапала і прамысловай, і сельскагаспадарчай работы, але цяглавая сіла пераважала традыцыйная – коні. І на Дзелавым двары панавала тая завядзёнка, што на ім шчыравалі ламавікі толькі пародзістага складу. А гэтакія эліта патрабавала, каб пра яе штомесяц ва ўправу давалася адмысловая аператыўная справаздача. З даволі складанымі паказчыкамі.

Звычайна справаздачу гэтую рабіў сам спрактыкаваны і размудраны бухгалтар лагпункту Зінавей Кармій. Але Кармій нарэшце сумленна адбыў тут свае гады і мерыўся паехаць дадому на Украіну. Трэба было наладзіць да гэтай работы каго другога. Як на тое прыгнالی на лагпункт новы этап, у тым ліку некалькі жанчынаў, бог ведае з якіх высокіх меркаваньняў уключаных у разнакі мужчынскі гурт. І праз некаторы час у штаб на Цэнтральны лагпункт старшаму заатэхніку Фадзееву аператыўную справаздачу пра цяглавую сілу на Дзелавым двары прынесла жанчына. Нікому не вядомая. Але з прозьвішчам даволі гучным – Ганна Ларына.

Аднак жа людзі пажылыя і дасьведчаныя ў нашай новай гісторыі памяталі, што гэтак звалі маладую Бухарынаву жонку.

І вось за тое, што Ганна Ларына была Бухарынаваю жонкаю, ёй собіла пабываць і ў нашым лагеры.

«И пошли лагеря –
Мариинский,
Ново-Ивановский,
где вонь баланды, портянок
для женщин – единственное ТЭЖЭ», –

сказаў Яўген Еўтушэнка ў сваім лірычным рэпартажы «Жена Бухарина» ў газеце «Известия».

З таго першага разу Ганна Ларына і пачала штомесеца насіць у штаб аператыўныя справаздачы пра жывое цягло на Дзелавым двары. Яна пачала прывыкаць і да гэтай дарогі, і да работы. ішла пешкі і паміж жытоў, і па лугавых далях, па-сутнасьці, адна, бо канваір тупаў ззаду, нічым не замінаючы, можна было марыць, думаць, успамянаць. Такія хвіліны чалавеку вельмі патрэбныя.

Нарэшце, Цэнтральны лагпункт. Кантора. Драўляны, доўгі, казённы, гонтам

крыты будынак. На ганку канваір аставаўся з нашым, тутэйшым, перачакаць сваю падканвойніцу. А яна праходзіла тамбур, потым калідор налева, на якую хвіліну спынялася перад дзвьярыма направа з надпісам АПЧ, што азначала «Агро-Производственная Часть» яна ўжо ведала, што там сядзелі людзі найбольш пажылыя: аграном, інжынеры, механізатары, планавікі, колішнія дактары і кандыдаты навук, цяпер гэтакія ж сама падканвойныя. Яна іх бадай што нікога ня ведала.

Нарэшце яна адчыняла дзверы. У правым кутку, пры вакне, сядзеў старшы заатэхнік Фадзееў. Сьветлавалосы, маўклівы, вечна задуманы, гадоў за сорок мужчына. Яна моўчкі клала яму на стол сваю справаздачу.

Ён праглядаў яе, дзякаваў, і, спахапіўшыся, запрашаў сесці.

Яна была самага зручнага ці, лепш сказаць, сярэдняга росту, цёмнага воласу, нават надта цёмнага, аж да сіняга бляску. Спакойнага аблічча, з удумлівымі вачамі, чамусьці, здавалася, надта строгімі. Выручала толькі ўсьмешка, але вельмі рэдка. Можна, ад прыроды, а можна ад зазнанай долі. А найвярней – ад сарамяжнасьці. Рэч у тым, што саромелася яна сваіх зубоў. Калісьці вырасьлі яны так свавольна – ніжнія, упартыя, – што выціснуліся з сваіх радоў у бакі, і калі яна сьмяялася, то яны надавалі ёй гэтулькі зухаватай хлапечасьці, што міжволі хацелася сьмяяцца разам з ёю. З гэтай бядою яна змагалася няшчадна: дазваляла сабе толькі маленькую ўсьмешку. І тады яшчэ натуральней сьвяціліся ў яе абліччы вабнасьць і мілата.

Я пакінуў Нова-Іванаўскі лагер у 1946 годзе. Ня ведаю, ці доўга яшчэ насіла там Ганна Ларына ў штаб свае справаздачы. Мне толькі здавалася, што таго дня, калі яна мелася быць, старшы заатэхнік АПЧ Фадзееў вельмі чакаў.

14.03 – 28.08, 15.12.89; 22.07.92.

Сухабузім

Ужо калі я перабраўся з Міндэрлы ў раённы цэнтр Сухабузім, калі старшыня райвыканкаму Міхаіл Удавічэнка накіраваў мяне на работу ў райкамгас, калі я больш-менш асталяваўся і наняў кватэру ў Слобжыных, што жылі недалёчка ад райкамгасу над рэчкаю, калі я ўпэўніўся, што жыю на гэтым месцы больш-менш трывала, я папрасіў, каб прыехала і Ганна. І вось ужо з Масквы яна дала тэлеграму, што едзе. З дзецьмі.

Я вельмі ясна ўявіў, што самым цяжкім этапам у яе дарозе будзе ныйначай як гэты, самы невялікі кавалак дарогі – ад Краснаярску да Сухабузіму: дзе, калі, з якога вакзала, якім транспартам і па якой дарозе трэба ехаць у той Сухабузім.

Пры райкамгасе існавала рамонтна-будаўнічая брыгада. Прапрабам у ёй быў таксама ссыльны Фёдар Багданаў. Нядаўна да яго прыехала жонка – жвавая, прыветная, душэўная жанчына, яна тут жа згадзілася зьездзіць у Краснаярск, сустрэць і прывезьці маю сям'ю.

І вось мы зноў разам.

Вядомая рэч, што жыцьцё мае пайшло іначай. Але і Ганьне трэба было таксама нечым заняцца. Паехала яна ў найбліжэйшы калгас «Падсопкі» і купіла на гадоўлю парася. Дадому ішла шчаслівая. Па дарозе нагнала яна незвычайную працэсію: невялікі гурт людзей нёс на могілкі дамавіну.

Гэта шчаслівая прыкмета, падумала яна. І праўда, усё неяк адразу пайшло ў нас ладом. На самым канцы мястэчка, каля рэчкі мы нават купілі зямлянку, у якую потым да нас заходзіла многа добрых людзей.

Былі там і другія журботна-вясёлыя рэчы. Вядома, калі пад бокам рэчка, то грэх жа, каб не завесыці гусей. У суседкі Ганна купіла гуску, пасадзіла яе на яйкі. Вывела тая чародку гусянятаў, і бадай што цэлыя дні бавілася з імі на рэчцы. Ды аднаго разу выпаў халодны град. Ганна ўспомніла, кінулася на рэчку. Берэг аж белы ад граду, а гусяняты ляжаць дагары ножкамі, нежывыя. Ганна расплакалася, пазьбірала іх у прыпол, прынесла ў зямлянку і пакідала яшчэ ў цёплую печ. І забыла пра іх у сумятні. Ды праз які час пачула, што ўпечы гусяняты заціўкалі. Адкрыла засланку, а яны стаяць усе, укачаныя ў попел, толькі вочкі блішчаць. Божа, колькі было і сьмеху, і радасці.

Туды ж, у зямлянку, заходзілі да нас многія людзі. І нашыя, ссыльныя, і тутэйшыя, сібіракі. Тутэйшыя найбольш ад свае сардэчнасьці, калі нешта тамтэйшае сылякуць, напрыклад, шанешкі, каб такою навіною пачаставаць і нас. А ссыльныя – проста пазямлянку. Вельмі помніцца Пятро Крывец, што рабіў прарабам на новых будоўлях, з Заходняй Беларусі, мілы, душэўны чалавек. Ды вядомы ленынградскі крытык, рэдактар часопісаў «Резец» і «Звезда», сакратар ленынградскага Саюзу пісьменьнікаў Анатоль Гарэлаў. Ён загадваў у Сухабузіме птушкафермаю. Птушкаферма была за рэчкаю, наводшыбе ад мястэчка. Харчаваліся ён сухамяткаю, бо ў сталюўку хадзіць было далёка. Забягаў да нас таксама. Ганна неяк папыталася ў яго як ён харчуетца.

– Аніяк, – сказаў ён. – Там жа нічога няма.

– А жыўнасьць жа ваша нясецца?

– А як жа: і куры, і гусі.

– То вы ж хоць бы яйкамі жыліся трохі.

– Што вы, што вы, барані божа! – аж спужаўся Гарэлаў. – У мяне ўсё падлічана і запісана ў кнігі: ад яечка да яечка!

Сумленнасьць яго проста дзівіла: ён жа мог за ўсё гэта сумленна разьлічвацца, учыняючы неабходны запіс.

Потым здарылася так: працаваў я ў бухгалтэрыі МТС. Аднае раніцы туды прыбегла Ганначка з паднятым у руцэ пісьмом і, адчыніўшы дзьверы ў кантору, крыкнула:

– Ян, табе пісьмо! На, чытай, толькі спакойна!

Бог ведае якімі шляхамі перадаюцца людзям добрыя вясці. Яшчэ не паспеў я ўзяць у рукі таго пісьма, як да дзьвярэй пачалі падб'ягаць людзі і шчасьліва ціснуць мне рукі. Гэта было пісьмо намесьніка пракурора Беларусі А. Вярбіцкага з Менску, у якім пісалася:

«Сообщаю, что Верховным Судом БССР от 29 декабря 1954 г. приговор Верховного Суда БССР от 4-5 октября 1937 года по Вашему делу отменён и дело производством прекращено за недоказанностью состава преступления.

Зам. прокурора БССР

государственный советник

юстиции 3 класса /А. Вербицкий/»

Ну што ж, цяпер можна было ехаць дадому. Пасья дваццаці гадоў.

19. 02. 92